

Voorwoord

Magie is vandaag de dag voor veel mensen een vaag en moeilijk te vatten begrip. Magie is iets dat niet bestaat, iets wat alleen maar in sprookjes voorkomt, waar de kikker in een heuse prins verandert als hij gekust wordt en goud uit stro wordt gesponnen. Sinds de Verlichting wordt magie, net als andere vormen van westerse esoterie, niet langer beschouwd als geldige kennisvorm maar eerder afgedaan als hocus pocus of verworpen kennis.¹

De term ‘magie’ is afkomstig van het oud-Perzische woord *magu*, dat gebruikt werd om een zoroastristische priester aan te duiden waarover weinig bekend is.² Tegen het einde van de zesde eeuw v. Chr. raakte de term in gebruik in het Oude Griekenland waar magie vooral een negatieve connotatie kreeg en enkel gebruikt werd om religieuze ritën te beschrijven die als frauduleus, onconventioneel en gevaarlijk werden beschouwd. In de eerste eeuw v. Chr. namen de Romeinen het begrip, inclusief negatieve connotatie, over. Via het Latijn raakte magie toen geïncorporeerd in de christelijke theologie, waar magie gerelateerd werd aan demonen, en dus beschouwd werd als vijandig aan de christelijke religie. Tot ver in de middeleeuwen werd magie in het westen geassocieerd met demonen, heksen en zwarte magie. In de vroegmoderne periode veranderde dit toen Italiaanse humanisten het concept van ‘natuurlijke magie’ ofwel ‘witte magie’ introduceerden.³ Gedurende de eeuwen daarna bleven zowel positieve als negatieve associaties met magische rituelen en praktijken naast elkaar bestaan waarbij, ook in de academische wereld, vooral de negatieve associaties de overhand bleven houden.⁴

Wat er precies onder magie verstaan wordt en werd is moeilijk te definiëren. Dat komt allereerst omdat magie al van oudsher verbonden is aan allerlei andere uiteenlopende tradities zoals alchemie, astrologie, geneeskunde, filosofie en religie. Hierdoor is het lastig magie als zelfstandig vakgebied te beoordelen. Op de tweede plaats hield magie gedurende de hele geschiedenis en in verschillende culturen verband met uiteenlopende en verschillend gewaardeerde termen zoals hekserij, toverij, waarzeggerij en bijgeloof.⁵ Omdat de scheidslijn tussen magie en andere disciplines soms vaag en veranderlijk is geweest in het verleden is het lastig om met een eenduidige definitie van magie en de daartoe behorende praktijken te komen. Desondanks onderscheiden academici enkele algemene praktijken, doelen en functies van magie.

Voorwoord

Omdat magische rituelen van alle tijden zijn en overal ter wereld voorkomen, kent magie een grote verscheidenheid aan vormen. Astrale magie gaat bijvoorbeeld uit van speciale krachten die planten, sterren en sterconstellaties bezitten. Demonische of zwarte magie richt zich meer op het inzetten van demonen in zowel positieve als negatieve zin om bepaalde doelen te bereiken. Dit staat haaks op natuurlijke of witte magie waarbij geloofd wordt dat in de natuur speciale krachten bestaan en waarbij het gebruik van demonen uitgesloten is.⁶ Daarnaast bestaan er ook magievormen die zich baseren op filosofische denksystemen, zoals hermetische en neoplatonische magie, en wicca.⁷

Tevens wordt er ook onderscheid gemaakt in concrete doelen die magische rituelen en handelingen beogen. Magie kan bijvoorbeeld aangewend worden ter bescherming van mensen, wezens of goden. Ook kunnen magische handelingen gericht zijn op het herstellen of behouden van de gezondheid van mensen, het aantrekken van gewenste krachten, dingen of mensen (bijvoorbeeld liefdesmagie) of juist het vernietigen daarvan (d.m.v. een vervloeking), het transformeren van krachten, wezens of mensen en het waarnemen van verborgen waarheden via waarzeggerij.⁸

Naast het feit dat magie verschillende vormen en doelen kent, wordt er ook onderscheid gemaakt tussen haar verschillende functies, namelijk de instrumentele en expressieve functie. De instrumentele functie van magie is het beïnvloeden van de natuur en het menselijk gedrag voor specifieke doeleinden, bijvoorbeeld het bevorderen van de jacht of het beschermen van mensen tegen natuurgeweld of andere kwade bedoelingen van buitenaf.⁹ De expressieve functie is het resultaat van de symbolische en sociale betekenissen die aan het uitoefenen van magische rituelen worden gehecht. Rituelen hebben betekenis, ze tonen de ideeën en geloofsovertuigingen van mensen, culturen en samenlevingen. Kortom, door de gemeenschappelijke beleving van magische rituelen ontstaat er een gevoel van saamhorigheid en groepsidentiteit binnen een samenleving of cultuur.¹⁰

Ondanks dat er binnen de academische wereld enige overeenstemming bestaat over algemene kenmerken, vormen, doelen en functies van magie, is dit niet waar het debat ophoudt. Al vanaf eind negentiende eeuw vroegen wetenschappers uit allerlei disciplines zich af hoe magie precies gedefinieerd moest worden en welk onderscheid er bestond tussen magie, religie en wetenschap. Voor de Tweede Wereldoorlog werd er een strakke driedeling gehanteerd tussen deze drie disciplines.¹¹ Leidend in het debat hierover waren voornamelijk de Britse antropologen Edward Burnett Tylor (1832-1917) en

James George Frazer (1854-1941). In zijn boek *The Golden Bough* zette Frazer uiteen dat magie tot het vroegste stadium van de geestelijke ontwikkeling behoort, religie tot het tweede en de positivistische wetenschap tot het laatste.¹² Tylors en Frazers ideeën pasten binnen de evolutionaire modellen die gangbaar waren in de sociale wetenschappen in de negentiende eeuw, maar al gauw kwam hier kritiek op.

Na de Tweede Wereldoorlog raakte het onderzoek naar magische rituelen in het verleden in een stroomversnelling en kwamen academici tot andere conclusies waarbij de grenzen tussen magie, religie en wetenschap niet langer duidelijk maar juist vaag en vloeibaar waren.¹³ Claude Lévi-Strauss (1908-2009), die veel onderzoek verrichtte naar culturen van 'primitieve' samenlevingen, stelde bijvoorbeeld dat magie en wetenschap veel meer met elkaar gemeen hebben dan Tylor en Frazer beweerden. Zo zouden causale verbanden en determinisme niet alleen maar voorbehouden zijn aan de positivistische wetenschap maar ook voorkomen bij magie. Immers, als mensen bidden voor een goede oogst en in de kerk liederen (ofwel spreuken) aanwenden om het beoogde resultaat te bereiken en de wens komt vervolgens uit, is dit dan het resultaat van magische handelingen of van een goddelijke ingreep?¹⁴ Volgens Lévi-Strauss was er geen tegenstelling tussen magie en religie maar vulden ze elkaar juist aan. Door het geloof in hogere machten en goden waarmee gecommuniceerd kon worden werd de natuur menselijker, terwijl magie mensen de gelegenheid bood om deel uit te maken van de natuur en daar direct op in te spelen.¹⁵

Ook onder hedendaagse academici wordt erkend dat de grenzen tussen magie en religie vaag en onscherp zijn. Zo bleek uit onderzoek van Tzvi Abusch en Karel van der Toorn dat beide disciplines vaak onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn geweest in oude westerse en niet-westerse culturen en elkaar diepgaand hebben beïnvloed. In de oude Mesopotamische en Egyptische beschavingen verrichtten priesters bijvoorbeeld magische handelingen.¹⁶ Zelfs nu nog komt een samensmelting van religie en magie voor in sommige niet-westerse culturen, beargumenteert historicus Georg Luck. Voorbeelden hiervan zijn het hindoeïsme, het shintoïsme, het boeddhisme en Afrikaanse vormen van pantheïsme. Maar ook in westerse samenlevingen, zoals de Griekse, worden er nog steeds tekens en amuletten tegen het boze oog of andere 'kwade' zaken als cadeau gegeven bij de christelijk-orthodoxe doop van kleine kinderen en zijn er processies voor bepaalde heiligen.¹⁷

Ondanks dat er in academisch onderzoek nu meer aandacht is voor de wisselwerking tussen magie, religie en wetenschap is dit besef nog niet

helemaal doorgedrongen in de moderne westerse samenleving. Onder invloed van de Verlichting, waar de drie disciplines strikt van elkaar gescheiden werden, is er een beeld ontstaan van magie als iets primitiefs en irrationeels (alles wat de experimentele wetenschap niet is) waardoor magie gezien wordt als tegengesteld aan de moderniteit. Daarnaast wordt vaak gedacht dat magie inherent in strijd is met de joods-christelijke tradities van het westen. Deze antipathie tegen magie is diepgeworteld in de westerse cultuur. De term magie wordt dan ook vooral gebruikt om ongebruikelijke overtuigingen en praktijken te omschrijven die voldoen aan het beeld van 'de Ander', zoals niet-christelijke gelovenden ofwel heidenen, ketters, niet-westerlingen of inheemse, antieke of 'primitieve' culturen.¹⁸ Volgens Henrik Bogdan, professor in religieuze studies aan de Universiteit van Gotenburg, "The image of magic as inherently linked with the Other has functioned as an important factor in the construction of the self-identity of Western culture, for by defining magic as something alien, exotic, primitive, evil, deviant or even ridiculous, our society also makes a tacit statement as to its self-perceptions."¹⁹

In dit nummer hoopt *Groniek* de veelzijdige en veranderende kenmerken, functies en doelen van magie door de geschiedenis te tonen alsmede haar complexe relatie met andere disciplines als religie en wetenschap die tot op heden voor academisch debat zorgt. Evenzo tracht dit nummer inzicht te bieden in de manier waarop magie een gevoel van saamhorigheid en groepsidentiteit smeedde binnen samenlevingen en culturen in het verleden en daarmee een sleutelrol vervulde in het construeren van de westerse zelfidentiteit.

Het themagedeelte van dit nummer trapt af met een artikel van Miranda Aldhouse-Green waarin ze aan de hand van archeologisch bewijs het bestaan van druiden in het Romeinse Gallië tracht aan te tonen. Hierbij legt ze de nadruk op de ontdekking van een ondergronds heiligdom in Chartres dat ons meer leert over de druïde cultuur in Gallië. Ortal-Paz Saar volgt met een artikel over joodse liefdesmagie in de late oudheid en middeleeuwen. Vuurelementen komen vaak voor in recepten en producten van joodse liefdesmagie. In dit artikel onderzoekt Saar de verschillende manieren waarop vuursymboliek zich manifesteert in spreuken en tracht daarmee verschillende kenmerken van Joodse liefdesmagie te belichten.

Na twee artikelen die ingaan op magische praktijken in de late oudheid en de middeleeuwen, volgt Kathryn Edwards met een artikel over wat zij het 'vroegmoderne magische continuüm in Europa' noemt. In haar artikel levert

Edwards kritiek op de dominante plaats die hekserij inneemt in studies naar magische praktijken in vroegmodern Europa. Volgens haar verstoort deze dominantie ons begrip van ‘gewone’ magie, die gezien zou moeten worden als onderdeel van een continuüm van overtuigingen in Europese samenlevingen.

Het supplement opent met de Hoog van de Toren van onze eigen redacteur Puck Brouwers, waarin zij betoogt dat er vele manieren zijn om het verleden te periodiseren. Aan de hand van Moore's Law zet ze haar argument kracht bij en toont ze op welke verschillende manieren de laatste vijftig jaar gevat zouden kunnen worden in een periode. In de rubriek Persoonlijkheden licht Vinay Lal de Indiase sociale hervormer en vrijheidsstrijder Kamaladevi Chattopadhyay uit. Via haar werken en daden tracht Lal te tonen hoe Chattopadhyay in India uitgegroeid is tot een volksheldin. In de rubriek Levend Verleden analyseert Gert Oostindie de historische relatie tussen Nederland en de Antillen en werpt hij licht op de relevante vraag hoe Nederlanders dit trans-Atlantische verband beschouwen. Middels zijn onderzoek naar het koloniale verleden van de Nederlandse Antillen pleit hij dat Den Haag zich enerzijds actiever moet opstellen in het verstrekken van financiële middelen aan de Antillen en anderzijds ook ruimte moet geven aan debat over de autonomie van de drie Caribische eilanden. Sander Govaerts sluit het supplement af met een artikel over de complexe geschiedenis van legers en natuurbehoud in de rubriek Discordia. Hij beargumenteert dat legers al eeuwenlang ecosystemen hebben beschermd en behouden en stelt dat de hedendaagse Nederlandse krijgsmacht nog een zware taak voor de boeg heeft om het niveau van middeleeuwse en vroegmoderne soldaten te evenaren.

De redactie van *Groniek* wenst u veel leesplezier toe.

Noten

1. W. J. Hanegraaff, *Esotericism and the Academy: Rejected Knowledge in Western Culture* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 13.; K. von Stuckrad, *The Brill Dictionary of Religion* (Leiden: Brill, 2006), hfdst. 4.
2. Hanegraaff, *Esotericism and the Academy*, 16.
3. B. Otto en M. Stausberg, *Defining Magic: A Reader* (Durham: Equinox, 2013), 16-18.
4. Ibidem.; Styers, Randall R., *Making Magic: Religion, Magic, and Science in the Modern World* (London: Oxford University Press, 2004), 61.
5. G. Luck, *Arcana Mundi: Magic and the Occult in Greek and Roman Worlds. A Collection of Ancient Texts* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2006), 2-3.

6. Hannegraaf, *Esotericism and the Academy*, 20-27.; Luck, *Arcana Mundi: Magic and the Occult in Greek and Roman Worlds*, 11-14.
7. Het hermetisme en neoplatonisme vertonen raakvlakken. Bij Hermetisme lag de aandacht op de sturende rol van planeten en het noodlot, alsmede op de verbondenheid van de menselijk ziel met de kosmos en het goddelijke. Bij de neoplatonische magieeler bestaat de werkelijkheid uit verschillende lagen. Magische krachten werken hierbij door naar lagere lagen, terwijl de ziel langs hogere lagen omhoog rijst naar God toe. Wicca is een neopaganistisch systeem dat in de 20e eeuw geïntroduceerd werd door Gerald Gardner en zich baseert op heidense praktijken uit de oudheid. Wicca gaat uit van een duo theïstische leer waarbij zowel een god als godin bestaan.
8. Hannegraaf, *Esotericism and the Academy*, 23.
9. Encyclopaedia Britannica, "Magic: Supernatural phenomenon," <https://www.britannica.com/topic/magic-supernatural-phenomenon> (geraadpleegd op 4 februari 2019).
10. Luck, *Arcana Mundi: Magic and the Occult in Greek and Roman Worlds*, 4-7.
11. Von Stuckrad, *The Brill Dictionary of Religion*, 1134-1135.; Hannegraaf, *Esotericism and the Academy*, 718.
12. E.B. Tylor, *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art, and Custom* (New York: Holt, 1889 [1871]), 377-381.; J.G. Frazer, *The Golden Bough: A study in magic and religion* (Oxford: Oxford University Press, 1998), 750-784.
13. Von Stuckrad, *The Brill Dictionary of Religion*, 1134-1135.; Hannegraaf, *Esotericism and the Academy*, 718.
14. C. Lévi-Strauss, *Het wilde denken* (Amsterdam: Meulenhoff, 1990), 22-23.
15. Lévi-Strauss, *Het wilde denken*, 253-255.
16. T. Abusch en K. van der Toorn, *Mesopotamian magic: Textual, historical and interpretative perspectives* (Groningen: Styx, 1999), 6.
17. Luck, *Arcana Mundi: Magic and the Occult in Greek and Roman Worlds*, 27-28.
18. Henrik Bogdan, "Introduction: Modern Western Magic," *Aries: Journal for the Academic Study of Western Esotericism*, vol. 12, no 1 (2012): 1-16.
19. Bogdan, "Introduction: Modern Western Magic," 2.